

SZENTPÁLI GÁBOR

Forradalmi Bizottság Újpesten

Az Újpesti Forradalmi Bizottság szerepének megítéléséhez elkerülhetetlen megjegyezni az események helyszínének néhány jellemzőjét, melyek megvilágítják, hogyan tudta a hirtelenjében alakult testület töretlenül megőrizni vezető szerepét tizenkilenc napig.

Az 1907-ben városi címet nyerő Újpest, kedvező fekvésének köszönhetően tömeges mértékben adott otthont iparosoknak, kereskedőknek, a gyáripar fejlődésével a kialakuló munkásságnak, akik többnyire helyben dolgoztak, és sajátos kispolgári kultúrát hoztak létre – identitásuk a függetlenségen alapult. A főváros közelsége, ugyanakkor Újpesttől való távolsága erős patriotizmust alakított ki az itt lakóknak. Az öntudatában erős lakosság száma a negyvenes évekre majdnem elérte a nyolcvanezret. 1950-ben Budapest része lett Újpest, mint a főváros negyedik kerülete, melyet csupán közigazgatási változásnak tekinthetünk, a főváros messze maradt. Függetlenségét mi sem jelképezte jobban, mint a határait délen és keleten egyaránt lehatároló vasúti sínek.

Október 23.

Újpest népe a belvárosi eseményekről 1956. október 23-án délután csak hírből értesült. Estefelé azonban már felhangzottak a belvárosi szólamok: „Vesszen Gerő!” és „Ki az oroszokkal!” A békés tüntetők éjszakára hazamentek, az utcán maradók egy csoportja azonban éjszaka tűzharcba keveredett a rendőrökkel, a rendőrség épületénél, a Tavasz

és Erzsébet utca sarkán. Nem tudjuk, miért robbant ki a felkelők részéről egy áldozatot követelő összecsapás.¹ Másnap reggel a hír hallatára gyülekezni kezdett a tömeg a városháza mellett, az emberek a holttestet is ide cipelték. Az indulatok elszabadultak, és a több ezres tömeg nekiállt csákányokkal szétverni az István téren álló orosz katona szobrát, amit a köznyelv csak Ivánnak hívott, és az azt díszítő vörös csillagot. A csonkán maradt talapzatra felravatalozták az áldozat lyukas nemzetiszín zászlóval borított holttestét.²

Az István tér lett az újpesti forradalom fókuszpontja, a ledöntött szobor talapzata pedig az emelvény, amiről a szónokok végre szabadon beszélhettek. Egy gyújtó hangú beszédre a tömeg az MDP helyi székházához nyomult, később a rendőrséghez vonultak a tüntetők. A tömeg szószólói közül kiemelkedett Kósa Pál, asztalosmester, aki azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy az Egyesült Izzó békére és nyugalomra intő felhívását felolvasta a téren.

Este a városháza épületében a téren lévő tömeggel egyetértésben megválasztották az öttagú Ideiglenes Bizottságot. A bizottság elnöke dr. Rajki Márton lett, egy 55 éves újpesti ügyvéd, a tagok közé került Kósa Pál, Kiss Imre, Lészai Béla és Roik János. Az alakuló ülésen célként a közbiztonság és a közellátás biztosítását, valamint a békés eszközök megtartását, a sztrájk lehetőségeinek kidolgozását fogalmazták meg. A bizottság létszáma másnapra 30–35 főre nőtt, a tömeg vezetésében sokan részt kívántak venni.

Ez a bizottság a legtöbb igazgatási funkciót átvette: egyszerre végezte a tanács feladatát, viselte a rendőrség jogosítványait, engedélyezte a pártokat, és ellátta a város fegyveres védelmét.

A rendőrség október 25-én délután az őrsökről visszavonta magát a központi épületbe, majd szervezeten visszavonult a Folyamőr Lakatnyába, az épületet szünet nélkül „ostromgyűrű” alatt tartó tüntetők miatt. A bizottság karhatalom alakítását határozta el, a megbízást Kiss Imre és Rácz Endre kapták, akik hamar megszervezték a 70–80 fővel dolgozó polgárőrséget.

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL) Fegyveres testületek feljegyzései V. M-Bp-9 fond 11 ö.e.

² Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 423. doboz, Gémes József naplója, IX. kötet 37. oldal

Rajki és Kósa a nyugalom megtartása érdekében október 25-én találkozott Andrásfi Gyula volt tanácselnökkel és Kovács Gyula rendőrkapitánnyal az István téri katolikus templom plébánosának lakásán, ahol megállapodtak, hogy a kommunisták részt vesznek a Forradalmi Bizottságban, és hogy együttműködnek a rend fenntartásáért. Továbbá közös röplap kiadását tervezték.³ A megbeszélés után azonban Andrásfi és Kovács több napra eltűnt, a találkozót nem követték tettek.

Az újpesti röplapok kiadásához nyomdára volt szüksége a bizottságnak, ezért október 26-án felügyeletük alá vették az Újpesti Nyomdát. Még aznap megszervezték a röplapok nyomtatásáért felelős Propaganda Osztályt, Péterfi Miklós vezetésével, ahol az újpestiekhez, a város környéki élelmiszertermesztőkhöz, a nyugati közvéleményhez, a világ munkásságához, és a szomszédos országok közvéleménye számára egyaránt fogalmaztak röplapokat.⁴

A Forradalmi Bizottság megpróbálta befolyásolni az újpesti laktanyákon belüli eseményeket is. Október 27-én délután 3 órakor támadást indított az újpesti hadihajós dandár laktanyája ellen, azzal a céllal, hogy maguk mellé állítsák a katonákat. Sikerrel jártak! A támadást a katonák visszaverték, és a laktanyában az események után Ideiglenes Forradalmi Bizottság alakult, mely innentől kezdve szorosán együttműködött az Újpesti Forradalmi Bizottsággal.⁵ Kósáék aznap sikeres tárgyalásokat kezdeményeztek a vasúti hídnál állomásozó szovjet-magyar harci alakulatok vezetőivel is, hogy elkerüljék a fegyveres összetűzéseket.⁶

A Forradalmi Bizottság erejét próbára tette, hogy a helyi MDP Politikai Bizottsága kérésére partizán egységek érkeztek a városházára. Kölcsonös túszejtések után a bevonuló határőrök oldották meg a helyzetet, szétkergették a tömeget az István téren, a túszoikat kiengedték. Október 28-án hajnalban magyar honvédségi alakulatok érkeztek Újpest-

³ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414. doboz, 604. Kósa Pál 1958. április 30-i vallomása

⁴ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414. doboz, 580 Kósa 1956. december 19-i vallomása.

⁵ 1956 kézikönyve I. kötet. Főszerk. Hegedüs B. András. Kronológiát írta és összeállította: Hegedüs B. András, Beck Tibor, Germuska Pál. Bp. 1996. 115.

⁶ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 423. doboz Gémes József naplója IX. 39. oldal

re, Surányi alezredes vezetésével. Erre a polgárórség, mely Újpest védelmére alakult, ideiglenesen felfüggesztette önálló működését.⁷

Konzolidáció

Nagy Imre október 28-i beszédében forradalmároknak titulálta a felkelőket, így egy csapásra megváltozott a forradalmárok helyzete.⁸ A Forradalmi Bizottság október 28-án viták után elfogadta a Nagy Imre által vezetett kormányt, Surányi alezredes pedig a honvédség nevében hitet tett a forradalom mellett a városháza erkélyéről. Kiss Imre a polgárórségból több száz fős nemzetőrséget szervezett.⁹ A közbiztonságot megteremtette a bizottság, az élelmiszerellátás nem akadozott – a bizottság helyzete megszilárdult.

A világos és stabil helyzet lehetővé tette, hogy a bizottság a város határain kívülre is nézzen. Október 29-én, a Felsőpetényben raboskodó Mindszenty hercegprímás kiszabadításra vezetett akció véghezvitelét határozták el. Több teherautóval, alaposan felfegyverzett folyamőrökkel vonultak fel, de a már korábban kiszabadult főpap nem szorult segítségre. Az újpestiek végül biztosították Mindszenty útját Budapestre.

A forradalom győzelmével a Forradalmi Bizottság úgy döntött megváltoztatja a nevét Nemzeti Bizottságra, október 30-án. Ezzel egy időben új elnököt is választottak.¹⁰ Az elnöki tisztségbe Rajki Márton helyett Kósa Pál került.

Az újválasztott Nemzeti Bizottság november 1-jén felhívást intézett a munkástanácsokhoz, melyben meghatározták a munkástanács-választások szabályait, a választhatók körét jelentősen korlátozták aszerint, hogy ki milyen szerepet töltött be a korábbi rendszerben. A felhívás politikai vitát robbantott ki a bizottság és a munkástanácsok között.¹¹ Ráadásul az Újpesti Munkástanács november 2-án döntést ho-

⁷ BFL Budapesti Fővárosi Bíróság Nb Tük. II. 8017/1958/101. számú perének ítélete, Indoklás, 51

⁸ MOL Fegyveres testületek feljegyzései V. M-Bp-9 fond 11.ö.e.

⁹ BFL Budapesti Fővárosi Bíróság Nb Tük. II. 8017/1958/101. számú perének ítélete, Indoklás, 56

¹⁰ 1956 kézikönyve, 1996. I. m. 153.

¹¹ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük iratok 8017/VII. 6209. oldal

zott a munka felvételéről. A Nemzeti Bizottság a munka folytatását feltételekhez kötötte, amiket pontokba szedve Kósa a parlamentbe vitt, hogy átadja Tildy Zoltánnak. Ott végül nem találta meg Tildyt, valaki másnak adta a felhívást. Utána gyorsan visszatért Újpestre.

November 2-án kezdődött az újjáalakult pártok tevékenységének engedélyeztetése Újpesten. A Nemzeti Bizottság bármilyen párt jelentkezését elfogadta. A koalíciós pártok bejegyzését feltétel nélkül elfogadták, az új pártok elfogadásához száz támogató aláírást szabtak feltételként. Öt párt jelentette be működését: a Szociáldemokrata Párt, a Kisgazda Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Keresztény Párt és a Magyar Függetlenségi Párt.¹²

Harcok Újpesten

November 4-én a szovjet hadsereg és a karhatalmi szervek megkezdték a forradalom fegyveres leverését. Vita alakult ki a fegyveres ellenállásról, de a bizottság végül fegyveres harcra szólított. Csete István és Gábor László irányításával a Könyves Kálmán Gimnáziumban főparancsnokságot állítottak fel, a Nemzeti Bizottság a tanácsházán rendezkedett be.¹³ A védekezés során a Váci úti gyárból oxigénpalackokat, a Chinoinból egyéb aknaként használható anyagokat hoztak.¹⁴ A várost körbevevő vasúti sínekre szerelvényeket toltak, hogy jól védhető állásokat alakítsanak ki. A stratégiai pontokra vezényelték a mintegy 700–800 fegyverest. Az ellenállókhöz csatlakozó folyamórség élén Nagy László őrnagy állt.

November 4-e folyamán az újpesti és angyalföldi felkelők a Váci út és a Rákos patak kereszteződésének környékén megtámadták a szovjet páncélosokat.¹⁵ A vezetést november 6-tól Somlyói Nagy Sándor, 54 éves volt huszárezredes vette át, aki aznap nagyobb támadást vezetett

¹² BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414 doboz 606 Kósa 1957. július 12-i vallomása

¹³ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414 doboz 580 Kósa 1956. december 20-i vallomása.

¹⁴ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414 doboz 580 Kósa 1956. december 19-i vallomása.

¹⁵ 1956 kézikönyve, 1996. I. m. 204.

a vasúti híd ellen. A védők a Szent László úti sorompónál és a Ládagyárnál foglaltak el állásokat, de fegyveres összecsapás volt az Árpád úton a Víztoronynál is. Az összecsapásokban egyes adatok szerint 50 forradalmár veszítette életét, a szovjet veszteség néhány fő. A szervezett védekezés november 8-ig tartott, ekkor az Árpád út felől bevonuló szovjetek körülvették a főparancsnokság bázisául szolgáló gimnáziumot, és szétlőtték az épületet, Újpest központját pedig elfoglalták.

A Nemzeti Bizottság november 9-én reggel a tanácsházán ülésezett, ahol parancsot adtak a halottak összeszedésére, a Könyves Kálmán Gimnázium és más szétlőtt iskolák mellé őrséget állítottak. Az ülést megzavarta néhány fegyvereket kereső szovjet katona, akik magyar civilek segítségével járták az utcákat. A Bizottság légkörébe beszűrődött a félelem és a bizonytalanság.¹⁶

Bizonytalanságban

November 10-én a bizottság ülését már titokban, egy templomban tartották, másik két ülést magánlakásokban szerveztek. A tagok némelyike nyugatra távozását tervezte, a többség maradni akart. Mindemellett vöröskeresztes igazolványokat nyomtattak a tagok számára, hogy mozgásukban ne korlátozhatók legyenek az utcán lévő karhatalmi erők.¹⁷ Míg látszat-együttműködés megkötését tervezték a tanáccsal, titokban kormányellenes röplapokat sokszorosító nyomdagépet működtettek. Újpest utcáin egyszerre jelentek meg a bizottság Kádár-ellenes röplapjai és a Kádár kormány elfogadását támogatni hivatott „Eltvársak! Munkások!” kezdetű röplap. Kósa a tanácstól a forradalom résztvevőinek teljes amnesztiáját kérte, valamint résztvett a város rendbetételében a harcok után. Kósa és Andrásfy november 12-re tanácskozást szerveztek a tanácsházára.

November 12-én a Nemzeti Bizottság tagjai részvételével zajlott a VB ülés, ahol Andrásfy Gyula vezetésével jelen voltak a tanács tagjai, nagy-

¹⁶ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 423.doboz Gémes József naplója IX.69. oldal

¹⁷ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/I. 414 doboz 602. Kósa 1957. január 7-i vallomása

vállalatok igazgatói (IKV, Tatarozó Vállalat), de számos munkástanács is képviseltette magát, és részt vett Kovács Gyula, a IV. kerületi rendőrkapitány is. A téma a közbiztonság, a közéletmegszervezése, a lakások renoválásának megkezdése volt, azonban a Kádár kormány legitimációjának kérdésében kirobbant vita után Andrásfi Gyula berekesztette az értekezletet. A teremből kilépő Nemzeti Bizottságot szovjet fegyveresek tartóztatták le. Az elfogott forradalmi vezetőket ismeretlen helyre szállították.

Az újpesti per

Az Újpestiek pere az egyik legnagyobb „ellenforradalmi” per volt, mind a vádlottak számát, mind az eljárás hosszúságát tekintve. A gyanúsítottak előállítására 1956. november 12-től, 1957 szeptemberéig folyamatosan tartott. A nyomozást 1957 szeptemberében zárták le, a vádiratot 1958. január 6-án adta át az ügyész a Fővárosi Bíróságnak.¹⁸ A beszúvagytól fűtött vádiratban az ügyész a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétellel a vádlottak mindegyikét megvádolta, néhányukat a szervezkedés vezetésével és sok esetben köztörvényes vádak is felmerültek.

Az ítélethozatalra 1959. március 15-én került sor. A családtagok körében csak a „vigyorgó halálnak” hívott Borbéy János bíró a 33 vádlottból tíz személyt halálra, hármat életfogytig tartó börtönbüntetésre, többieket pedig összesen 217 év szabadságvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1959. július 28-án hozott ítéletet, melyben hét embert: Kósa Pált, dr. Rajki Mártont, S. Nagy Sándort, Gábor Lászlót, Koszterna Gyulát, Gémes Józsefet és Csehi Károlyt halálra ítélte, további hat vádlottra életfogytig tartó szabadságvesztést szabott ki.¹⁹

Öt halálra ítélt újpestit július 30-án végeztek ki, Kósa Pált 1959. augusztus 5-én érte a mártírhalál, míg az utolsó kivégzést szeptemberben tartották. A szabadságvesztésre ítélték legtöbbje az 1963-as amnesztiáig ült börtönben.

¹⁸ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/IX. 422. doboz

¹⁹ BFL XXV.4 f Fővárosi Bíróság Tük. iratok 8017/IX. 422. doboz 8891–8920. oldal

Az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjainak tevékenysége arra vonatkozott, hogy a város hetvenezer lakosának legyen mit ennie, és hogy baja senkinek se essen. Ezt a programot megvalósították. A visszatérő hatalom súlyosan megbüntette őket ezért. Az Újpesti per az egyik leg-szigorúbb büntetéseket hozó per volt.